

dr hab. inż. Katarzyna Brodzińska
Katedra Agrotechnologii i Agrobiznesu
Wydział Rolnictwa i Leśnictwa
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Olsztyn, 29.01.2021 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej pt. *Rola doradztwa rolniczego w realizacji założeń sieci na rzecz innowacji w rolnictwie na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego*

wykonanej przez mgr inż. Aleksandra Bomberskiego,
pod kierunkiem prof. dr hab. inż. Sławomira Zawiszy i promotora pomocniczego dr inż.
Piotra Prusa, prof. Uczelni

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich
w Bydgoszczy

Wydział Rolnictwa i Biotechnologii, Katedra Agronomii

Przygotowana przez mgr inż. Aleksandra Bomberskiego rozprawa doktorska pt. *Rola doradztwa rolniczego w realizacji założeń sieci na rzecz innowacji w rolnictwie na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego*, podejmuje ważny problem oceny skuteczności działań (funkcjonowania) doradztwa rolniczego w ramach Sieci na rzecz Innowacji w Rolnictwie (SIR).

Kreowanie trafnej oraz elastycznej polityki rolnej oraz polityki rozwoju obszarów wiejskich wymaga prowadzenia prac analityczno-diagnostycznych, służących zarówno dokonywaniu oceny skuteczności i efektywności wdrażanych rozwiązań, jak i umożliwiających identyfikację problemów rozwojowych oraz symulację różnych scenariuszy.

Przedstawiona do recenzji praca, w dużym stopniu, pełni właśnie taką funkcję, szczególnie w pierwszym obszarze, dostarczając bogatego materiału analityczno-diagnostycznego, w zakresie oceny systemu doradztwa rolniczego jako ogniwa w systemie transferu innowacji w rolnictwie.

Należy zauważyć, że problematyka stymulowania procesów integracyjnych w rolnictwie, a przede wszystkim poszukiwania sposobów przezwycięzania czynników ograniczających współdziałanie rolników, w mniej lub bardziej formalnych grupach,

nie została w pełni rozpoznana. Brak jest szczegółowych analiz dotyczących zróżnicowania aktywności rolników, ich zainteresowania wdrażaniem nowych rozwiązań, zdefiniowania roli przedsiębiorców, brokerów innowacji i przedstawicieli świata nauki w nowej strukturze SIR. Dobrze więc się stało, że Autor podjął trud przeprowadzenia badań empirycznych i przedstawienia osiągniętych wyników dotyczących tego ważnego zagadnienia.

Struktura przedstawionej do recenzji pracy jest typowa dla tego typu rozpraw naukowych i zawiera wstęp, przegląd literatury (63 strony), metodykę i organizację badań (19 stron), opis wyników badań (67 stron) oraz podsumowanie i wnioski (5 stron). Ponadto, praca zawiera spis rysunków i tabel, streszczenie w języku polskim i angielskim oraz załączniki i obejmuje w sumie 205 stron. W bibliografii zamieszczono 209 pozycji literatury, 28 aktów prawnych i dokumentów oraz wykaz źródeł internetowych.

We wstępie Autor uzasadnia, jak ważna jest ocena skuteczności jednostek doradztwa rolniczego oraz funkcjonowania Sieci na rzecz Innowacji w Rolnictwie i na Obszarach Wiejskich w procesie transferu wiedzy i innowacji.

Rozdział teoretyczny (przegląd literatury) jest obszerny. Autor słusznie zauważa, że ocena możliwości wdrożenia i adaptacji innowacji w gospodarstwach rolnych przez wprowadzanie nowych rozwiązań, w ramach usług doradczych i brokerskich, jest zagadnieniem nowym, mało rozpoznany, a w związku z tym szerzej nieupowszechnionym. Kolejne dwa podrozdziały teoretyczne dotyczą zadań i organizacji doradztwa rolniczego oraz wsparcia doradczego procesów innowacyjnych w rolnictwie. Autor bardzo szeroko opisuje w nich historię doradztwa rolniczego, sięgając aż do okresu międzywojennego. Dużo miejsca poświęca kolejnym reformom systemu, zupełnie jednak zapominając, że w systemie doradztwa rolniczego w Polsce, obok Centrum Doradztwa Rolniczego i Ośrodków Doradztwa Rolniczego funkcjonują również prywatne podmioty doradcze i Izby Rolnicze. Nie funkcjonują one co prawda w systemie SIR, ale doradcy w nich zatrudnieni uczestniczą w projektach realizowanych w ramach działania „Współpraca”.

W opinii recenzenta, dwa pierwsze podrozdziały przeglądu literatury można było połączyć i skupić się w większym stopniu na zadaniach i organizacji doradztwa jako ważnego ogniwa w transferze innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Pozwoliłoby to uniknąć wielu powtórzeń (np. w kilku miejscach jest definiowany postęp, innowacje), co czyni przegląd nieco chaotycznym i mało przejrzystym.

Kolejne dwa podrozdziały części teoretycznej pracy dotyczą SIR oraz działania „Współpraca”. Treść tych podrozdziałów w dużym stopniu ma charakter opisowy, przybliżający czytelnikowi strukturę organizacyjną sieci, zadania i cele oraz założenia

działania Współpraca wraz z dość szczegółowym opisem kryteriów punktowych decydujących o kolejności przysługiwania pomocy Grupom Operacyjnym wnioskującym o wsparcie w ramach tego działania. Informacje te, z punktu widzenia przyjętych założeń badawczych, powinny się znaleźć raczej w części wynikowej pracy, wzbogacone o dane liczbowe dotyczące np. liczby wniosków działania „Współpraca” złożonych/zrealizowanych w układzie województw w ramach SIR. Ostatni podrozdział części teoretycznej jest rozważaniem na temat brokera innowacji, jako nowej kategorii doradcy rolniczego. Jest to ciekawy materiał poznawczy. Autor na podstawie literatury i dostępnych dokumentów opisuje zakres zadań brokera innowacji oraz charakteryzuje sylwetkę zawodową doradców tej kategorii.

W rozdziale dotyczącym założeń metodycznych i organizacji badań uzasadniono wybór tematu, postawiono hipotezę badawczą i zdefiniowano cele oraz opisano materiał i metody badań. W podrozdziale 2.3. opisującym materiał i metody badań znalazł się duży fragment tekstu opisujący czynniki determinujące proces przyswajania innowacji z wieloma odniesieniami do literatury (str. 72-74), który powinien znaleźć się w rozdziale teoretycznym. Dodatkowo, zakłócenia w odbiorze przyjętej metody badań wprowadza opisany na str. 74 podział gospodarstw pod względem skłonności ich właścicieli do wdrażania innowacji. Umieszczenie tych treści w metodyce może błędnie sugerować, że jest to podział przyjęty na użytek prowadzonych analiz. W rozdziale dotyczącym założeń metodycznych znalazł się także podrozdział dotyczący charakterystyki badanej zbiorowości 2.4. W opinii recenzentki jest to opis uzyskanych wyników badań i nie powinien być umieszczony w rozdziale dotyczącym metod tym bardziej, że analizowano opinie respondentów w zależności od ich wieku, wykształcenia, czy wielkości gospodarstwa, a zatem czynników teoretycznie wpływających na proces adaptacji innowacji.

Kolejny rozdział to analiza wyników badań. Rozdział ten obejmuje cztery podrozdziały dotyczące opisu wyników badań ankietowych poszczególnych grup respondentów, oceny działania „Współpraca” jako stymulatora procesów innowacyjnych w rolnictwie, a także roli przedstawicieli środowiska nauki, brokerów i specjalistów ODR w procesie upowszechniania wiedzy i innowacji w rolnictwie.

Ostatni rozdział to podsumowanie i wnioski, które wyciągnięto na podstawie wyników badań empirycznych. Układ pracy, pomimo wskazanych uchybień spełnia wymogi pracy naukowej.

Uwagi merytoryczne

Postawiony w pracy problem badawczy koncentruje się na ocenie roli publicznego doradztwa we wdrażaniu innowacji w rolnictwie w ramach nowej struktury, jaką jest SIR, ze szczególnym uwzględnieniem wsparcia doradczego w ramach grup operacyjnych przy realizacji działania „Współpraca”. Zastrzeżenia budzi sformułowana w pracy główna hipoteza badawcza, pierwszy jej człon, czyli „w opinii rolników, naukowców i przedsiębiorców z woj. kujawsko-pomorskiego” jest zupełnie zbędny, bo wynika on z zakresu badań. A zatem postawiona w pracy hipoteza badawcza zakłada, że „... doradcy i specjaliści Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie pełnią znaczącą rolę w działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich poprzez realizację założeń SIR”. Hipoteza ta jest weryfikowana na podstawie opinii rolników, przedstawicieli świata nauki i przedsiębiorców z woj. kujawsko-pomorskiego. Podobne uwagi dotyczą 3 hipotezy szczegółowej, która zaczyna się od słów „zdaniem rolników, przedsiębiorców ...”. Uwagi dotyczą również sformułowania celów częściowych. Cele powinny być konkretne, merytoryczne, osiągalne, a przede wszystkim powinny być podporządkowane głównemu celowi. I tak cel 4., w brzmieniu „... sprawdzenie opinii rolników, naukowców i przedsiębiorców ...” wydaje się w tym kontekście dość kontrowersyjny. Podobne wątpliwości budzi sformułowanie ostatniego z celów częściowych, który dotyczy porównania odpowiedzi respondentów z trzech podregionów: bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego. To porównanie opinii respondentów z wymienionych podregionów robi się właśnie w jakimś konkretnym celu, który powinien wynikać z przyjętej koncepcji badań.

W odczuciu recenzenta w pracy zabrakło danych, zestawionych np. tabelarycznie, dotyczących specyfiki województwa kujawsko-pomorskiego na tle innych województw w zakresie działań podejmowanych w ramach SIR, jak i opisu zróżnicowania tego województwa w obrębie podregionów. Wskazanie zróżnicowania (np. ze względu na historyczne uwarunkowania, poziom rozwoju rolnictwa, jakość kapitału ludzkiego, czy społecznego lub organizację usług doradczych), czyni zasadnym prowadzenie analizy porównawczej poziomej na poziomie podregionów. Jeśli Autor nie jest w stanie zidentyfikować różnic, na podstawie np. dostępnych danych statystycznych, czy literatury, to prowadzenie analizy porównawczej poziomej tylko na podstawie podziału administracyjnego, wydaje się zbędne.

W pozostałym zakresie koncepcja przyjętych badań jest dobrze opisana i co ważne Autor zebrał bardzo bogaty materiał analityczny. Podstawowym narzędziem badawczym były

autorskie kwestionariusze ankiety, skierowane do poszczególnych grup beneficjentów objętych badaniami ankietowymi. Jest to dość dobrze opracowane narzędzie badawcze. Warto jednak zweryfikować je szczególnie pod kątem, pytań zamkniętych kierowanych do wszystkich objętych badaniami grup. Chodzi głównie o to, żeby w katalogu odpowiedzi zamkniętych, nie umieszczać takich, które zakłócają obiektywny charakter badań. Na przykład pytając brokerów innowacji i doradców, jaki sposób dotarcia do potencjalnych partnerów biznesowych uważa Pan/Pani za najskuteczniejszy w tworzeniu sieci powiązań i dawanie możliwości wyboru odpowiedzi – brokerzy innowacji, doradcy, specjaliści z CDR oraz WODR, trudno w zasadzie liczyć na wskazanie innych wyborów.

Dobór próby badawczej, w odniesieniu do liczby rolników będących klientami KPODR w Minikowie, dokonano prawidłowo i jest to grupa reprezentatywna dla tej populacji rolników. Ponadto, badaniami objęto 23 przedsiębiorców zaangażowanych w tworzenie grup operacyjnych, 23 przedstawicieli świata nauki, 36 specjalistów ds. innowacji i brokerów, a także 23 rolników będących partnerami konsorcjum bezpośrednio zaangażowanych w proces przygotowywania wniosków o przyznanie pomocy w ramach działania „Współpraca”. Warto również zwrócić uwagę na kompleksowe podejście Autora do problemu badawczego i właściwy dobór metod badawczych, które pozwoliły na zrealizowanie postawionego celu badań. Chodzi tu głównie o organizację badań dotyczącą oceny skuteczności wykorzystania nowych narzędzi doradztwa, jakimi są SIR, brokerzy innowacji oraz tworzone Grupy Operacyjne w ramach Europejskiego Partnerstwa na Rzecz Innowacji w Rolnictwie.

Opracowanie wyników badań, jak i sposób ich przedstawienia (tabelarycznie lub graficznie), nie budzą większych zastrzeżeń. Ze względu jednak na obszerny materiał analityczny (różne grupy respondentów) jego zestawienie w postaci wyników bywa trochę chaotyczne, szczególnie w pierwszym podrozdziale. Znajdują się tu zarówno zestawienia graficzne przedstawiające np. opinie wszystkich grup respondentów na jednym wykresie, jak i wyniki cząstkowe dotyczące poszczególnych grup, analizowane w zależności od płci, wieku, wykształcenia, podregionu, czy wielkości gospodarstwa rolnego, bez wskazania w opisie tabel konkretnej grupy czy grup badawczych, których dotyczą.

Autor dokonał starannej syntezy wyników swoich badań dotyczących działania „Współpraca”. Jest to materiał interesujący, w zasadzie dla wszystkich podmiotów zaangażowanych w proces upowszechniania innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich, w tym działających w SIR. Dostarcza on wiedzy na temat zakresu planowanych inwestycji, motywów, jakimi kierowali się rolnicy i przedsiębiorcy i przedstawiciele świata nauki

przystępując do Grup Operacyjnych, metod dotarcia do poszczególnych partnerów, a zatem dostarcza wiedzy operacyjnej, która może być wykorzystana zarówno w praktyce, jak i w działaniach na rzecz kreowania polityki w tym zakresie. Warto również podkreślić wagę wyników badań dotyczących identyfikacji roli brokerów i specjalistów ODR w upowszechnianiu innowacji w rolnictwie, chociaż zabrakło tu wskazania cech osobowościowych (rozumianych również jako wiedza, kompetencje i umiejętności) doradców zaliczanych do tej kategorii, w sposób bardziej przejrzysty np. przedstawionych w formie tabelarycznej.

W opinii recenzentki brakuje podrozdziału, w którym Autor syntetyzuje przeprowadzone analizy oraz daje propozycje rozwiązań, które np. mogą być zastosowane w praktyce, czy też wymagają dalszych badań. Chodzi nie tyle o opracowanie gotowych rozwiązań, co o podjęcie próby opracowania „ścieżki postępowania” opisującej np. w jaki sposób aktywizować rolników, doradców, przedstawicieli świata nauki i przedsiębiorców do podejmowania wspólnych działań w zakresie transferu wiedzy i innowacji między rolnictwem, nauką i gospodarką, w ramach Sieci Innowacji w Rolnictwie i na Obszarach Wiejskich.

Autor dowodzi, że Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego pełni ważną rolę w działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich poprzez realizację założeń SIR. Zakładając, że nie w każdym regionie wojewódzki ośrodek doradztwa rolniczego działa tak prężnie i odnosi sukcesy, tym bardziej warto stworzyć coś na kształt „dobrych praktyk” w tym zakresie. Luki tej nie rekompensują treści zamieszczone w rozdziale 4., czyli w podsumowaniu i wnioskach. Ten rozdział pracy jest dość chaotyczny i nie zawiera konkretnych wniosków praktycznych. W rozdziale tym Autor zawarł podsumowanie wyników badań, a następnie sformułował 14 wniosków. W dalszej części tego rozdziału potwierdził założoną w pracy hipotezę badawczą, w zasadzie powtarzając stwierdzenia zawarte we wnioskach w sposób nieco bardziej opisowy, a czasem nawet dosłownie. Przykładem może być wniosek nr 9 i zawarte w nim stwierdzenie (na str. 158), że konieczność podpisywania weksła in blanco oraz zagrożenie wycofaniem się partnerów z Grupy Operacyjnej, to główne obawy respondentów przed przystępowaniem do tych grup.

Reasumując, praca pod względem merytorycznym nie budzi większych zastrzeżeń, jednak ze względu na mało przejrzysty sposób prezentowania wyników badań oraz nie w pełni wyartykułowane wnioski nasuwają się następujące pytania:

1. Które ogniwo procesu transferu wiedzy i innowacji (rolnicy, doradcy, przedsiębiorcy, czy przedstawiciele świata nauki), funkcjonujące w ramach SIR, jest w opinii Autora, inicjatorem podejmowanych działań wspólnych i z czego to wynika?
2. Czy, zdaniem Autora, SIR oraz działanie „Współpraca”, które stanowi bodziec ekonomiczny (każda ze stron czerpie wymierne korzyści finansowe z tytułu realizacji tego działania), mogą przyczynić się w sposób trwały do poprawy jakości kapitału społecznego na obszarach wiejskich?

Uwagi szczegółowe

Praca pod względem edytorskim wykazuje pewne niedociągnięcia, które zestawiono poniżej:

- na stronie tytułowej błędnie określono dziedzinę, ponieważ dyscyplina rolnictwo i ogrodnictwo mieści się w dziedzinie nauk rolniczych, a doradztwo rolnicze i ekonomika rolnictwa to raczej obszar zainteresowań badawczych;
- sformułowania, które można określić jako niefortunne np. „innowacjami w rolnictwie interesuje się większość gospodarstw” - chyba respondentów (właścicieli lub osób zarządzających nimi), według Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej i tu następuje powołanie na konkretne nazwisko (str. 73). Kolejne sformułowanie to „postęp innowacyjny” na str. 73, a na str. 16 Autor wyjaśnia, że „... postęp związany jest nierozłącznie z procesem wdrażania innowacji”. Inny przykład to „... efektywność mijającej Wspólnej Polityki Rolnej” (str. 159), czy „... odpowiedzi udzielane przez respondentów nie wykazały znaczących różnic w odpowiedziach badanych...” (str. 158).
- opisy tabel i sposób przedstawiania wyników nie są precyzyjne np. „Wskazania naukowców na temat zainteresowania wśród rolników wynikami ich badań naukowych” i wykres słupkowy ze wskazaniem kategorii: tak, raczej tak, trudno powiedzieć (rys. 21, str.113), z kolei na wykresie słupkowym (rys. 20) trzykrotnie wskazano kategorię 0.
- nieliczne błędy stylistyczne, językowe i edytorskie.

Reasumując, należy stwierdzić, że wskazane w recenzji uchybienia i niedociągnięcia nie mają wpływu na walory poznawcze przedstawionej do recenzji rozprawy, która spełnia wymogi merytoryczne i formalne stawiane pracy doktorskiej. Autor prawidłowo sformułował problem oraz zakres badań i przy zastosowaniu właściwych metod badawczych zrealizował

cel oraz zweryfikował przyjętą w pracy hipotezę badawczą, a dokonując analizy materiałów źródłowych wykazał teoretyczną i aplikacyjną wagę podjętej problematyki.

Uznając, że recenzowana praca mgr inż. Aleksandra Bomberskiego pt. „Rola doradztwa rolniczego w realizacji założeń sieci na rzecz innowacji w rolnictwie na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego” spełnia wymogi ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki, a także Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 roku, wnoszę o dopuszczenie mgr inż. Aleksandra Bomberskiego do dalszych etapów postępowania w procedurze o nadanie stopnia doktora nauk rolniczych w dyscyplinie rolnictwo i ogrodnictwo.

Katarzyna Brodzińska